

דף שבו י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 397

פרשת שלח-לך, תשס"א

פינת השמיטה : טז

קידושי אשה בפרות שביעית

פרות שביעית אסורים, כידוע, במסחר, על סמך הנאמר: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", וכפי שדרשו חכמים: "לאכלה – ולא לסחורה". בין אם נאמר שהמסחר אסור מדאורייתא (דעת הרמב"ן), ובין אם נאמר שאינו אלא מדרבנן (דעת "יחוסי תנאים ואמוראים"), והדרשה מן הפסוק אינה אלא אסמכתא – בכל מקרה יהא המסחר בפרות שביעית אסור.

על אף זאת סבור רב, כי "המקדש (אישה) בפירות שביעית, מקודשת" (קידו' נב, ע"א). רב הגיע לפסיקה זו מתוך מעשה המופיע במשנה קידושין ב, ז:

ומעשה בחמש נשים ובהן שתי אחיות וליקט אדם אחד כלכלה (סל) של תאנים ושלחן היתה ושל שביעית היתה ואמר הרי כולכם מקודשות לי בכלכלה זו, וקיבלה אחת מהן על ידי כולם, ואמרו חכמים אין אחיות מקודשות.

שלוש הנשים האחרות, שאין ביניהן קרבה משפחתית תהיינה מקודשות למקדש זה, על אף שהפרות הן פרות שביעית. מכאן הסיק רב, בין שאר המסקנות שלו, כי "המקדש בפרות שביעית מקודשת". ועדיין יש להבין, כיצד מקדש הוא בממון השייך להן ("ושלהן היתה")? הן ידוע, כי המקדש אישה בממון השייך לה, אינה מקודשת! ההסבר לכך הוא, שפרות שביעית הם פרות הפקר, והוא שליטת את הפרות, זכה בהם מן ההפקר, והם נחשבים לממונו. הוא יכול אפוא לקדש בפרות אלה את שלושת הנשים.

בעלי התוספות (שם, בד"ה "המקדש") מציגים שני הסברים לאישור הקידושין: האחד – (מובא בשם רש"י) "כיון דזכה בו – ממונו הוא לכל דבר", והשני – "לאכלה ולא לסחורה – הני מילי לכתחילה, אבל בדיעבד המקח קיים, וכן לגבי אשה – בדיעבד מקודשת". מדברים אלה ניתן להסיק, כי לפי ההסבר הראשון ניתן לקדש את האישה גם לכתחילה בממון זה, ולפי ההסבר השני רק בדיעבד. הנוסח "המקדש (אישה) בפירות שביעית מקודשת" מסייע אפוא לקביעה השנייה, שהקידושין הם רק בדיעבד. בעלי התוספות חזרו על שתי דעות אלו (ע"ז סב, ע"ב, ד"ה "נמצא") בתוספת הנמקה להיתר קידושין בפרות שביעית לכתחילה: "וטעמא דמשום דפריה ורביה אקילו ביה רבנן" (בשל מצוות פרו ורבו הקלו חכמים). עיון בפרשני התלמוד ובספרות ההלכתית מעלה, כי שתי דעות אלו הפכו להיות מחלוקת בין הראשונים; יש מהם הסוברים שמותר לקדש אישה בפרות שביעית לכתחילה, ויש הסבורים כי ההיתר הוא רק בדיעבד.

הרמב"ם, בבואו לפסוק את ההלכה בנושא זה (אישות ה, ג), מנסח אותה כך: "המקדש בפירות שביעית... הרי זו מקודשת". ניסוח זה דומה לניסוחו של רב בסוגיה התלמודית דלעיל, ומעבר לכך רומז הרמב"ם שהקידושין הם קידושין שבדיעבד, ולכתחילה אין לעשות זאת, כפי שאין לסחור לכתחילה בפרות שביעית. כידוע, אף במסחר – אם סחר, המסחר תקף בדיעבד (דעת "משנה למלך").

לגבוי גישה זו של הרמב"ם, ניתן להסתייע באגדה שבתלמוד הירושלמי כדלהלן: במשנה (שבי' ת, ח) שנינו: "אין לוקחין עבדים וקרקעות ובהמה טמאה מדמי שביעית". על משנה זו נאמר בסוגיה הירושלמית: "אמר רבי יוסי, זאת אומרת שאסור ליקח אשה מדמי שביעית, דילכן (שאם לא כן) מה בין הקונה אשה מה בין הקונה שפחה"? רבי יוסי קבע אפוא, שאין לקדש אישה לכתחילה בדמי שביעית, ומכאן ניתן להקיש לפרות שביעית, ובדיעבד אם קידש – מקודשת. על סוגיה זו סמך הרמב"ם בפסיקתו, כדרכו פעמים רבות לאמץ מסקנות הלכתיות שמקורן בתלמוד הירושלמי.

על אף זאת עדיין יש להקשות על אלה מן הראשונים הסבורים, שאפשר לקדש אישה לכתחילה בפרות שביעית; כיצד הם פוסקים נגד דעתו של רבי יוסי, שאסור קידושין אלה. וכבר שאל שאלה זו רבי עקיבא איגר (בגיליון הש"ס מסכת עבודה זרה, שם).

כדי להשיב על שאלה זו נציג סוגיה ירושלמית אחרת (קידו' ב, ו). על המשנה שבקידושין ב, ז המספרת את המעשה באיש שקידש חמש נשים בפרות שביעית – נאמר בתלמוד הירושלמי, בשם רבי חייה בר רבא, שממעשה זה ניתן להסיק חמש מסקנות. אחת מהן: "ומקדשין בפירות עבירה". ניסוח זה הוא ניסוח של לכתחילה ("ומקדשין") ולא כבסוגיה הבבלית הנ"ל ("המקדש בפירות שביעית"). אפשר שסוגיה זו, לדעת אלה הסבורים שמותר לקדש לכתחילה מקרינה על דברי רב ומשפיעה על פרשנותם: גם רב סבור שמותר לכתחילה.

ברם כיצד נתגבר על הסתירה שבין שתי הסוגיות הירושלמיות – זו של רבי יוסי האוסרת לכתחילה וזו של רבי חייה בר רבא המתירה לכתחילה? דומה כי ניתן להתגבר עליה בהצבעה על ההבחנה שבין קידושין בדמי שביעית לקידושין בפרות שביעית, ועל ההבחנה שבין קידושין למסחר.

התורה אמרה "לאכלה", ומכאן דרשו "ולא לסחורה", ואכן המסחר כולו, גם זה של פרות שביעית, הוא תהליך כלכלי שנועד לספק פרנסה למוכר ולהעצים את ממונו ורכושו. העברת הפרי מיד ליד לא נועדה, לפחות לא בעיני המוכר, לספק לזולת מזון. אין הסוחר איש חסד רחימאי המבקש להיטיב עם הזולת, ואין הוא מעביר את פרות השביעית לקונה כדי להיטיב עמו ולגרום לו הנאת אכילה.

זו אפוא הסיבה, שבתהליך המסחר קיימת הונאה לא מעטה, עד שהתורה נאלצה להקדיש לה פרשה מיוחדת הכוללת את הלאו: "לא תונו איש את עמיתו". לא כן כשמדובר בקידושין; כאשר המקדש נותן פרות שביעית לאשה, הוא מבקש לגרום לה הנאה. הוא אמנם מצפה שבעקבות ההנאה היא תסכים להתקדש לו ולהיות אשת חיקו, אך בנתינת הפרי אין תהליך כלכלי של מסחר מקובל; יש כאן תהליך של רכישת לב המקודשת בדרך של נתינת הנאה. תהליך זה, אינו נכלל באיסור ו"לא לסחורה" לדעת המתירים גם לכתחילה, שכן אין כאן סחורה ולא תהליך מסחרי. נהפוך הוא: המצווה "לאכלה" תתקיים בקידושין אלה קיום של ממש, כי האישה תבקש ודאי ליהנות מן הפרי לאחר הקידושין ולאכלו. מאידך, האוסרים את הקידושין הללו לכתחילה, יבקשו לראות בקידושין אקט מסחרי, והפרי העובר מיד ליד אינו נמצא כרגע על "מסלול" האכילה וההנאה, אלא על זה של הקניין, ומשום כך יש לאסרו מלכתחילה.

לא כן כשמדובר בקידושין בדמי שביעית. על אף שהמקדש מבקש להנות את האישה בממון שנתן לה, ברור הדבר שההנאה היא הנאת ממון, ולא הנאת אכילה. תמורת הממון הוא לא קיבל מזון, אלא קנה אישה, ולפיכך סבור רבי יוסי, שבמקרה זה גם לכתחילה יהא אסור, כי כאמור לפנינו הנאה מסחרית מדמים שיש בהם קדושת שביעית.

ד"ר מאיר גרוזמן
המחלקה לתלמוד